

VIOLINSKI IDOLI — TUMUL IZ ZETSKE RAVNICE

Atraktivna geografija Skadarskog basena sažima u sebi sve vitalne komponente koje nose najoptimalnije uslove živog svijeta. Zato je dug i stalan život čovjeka ovdje potvrđen veoma rano.¹ Danas to potvrđuje bogata arheološka topografija po kojoj ova oblast spada među najzanimljivijim prostorima južnog Balkana, pa i šire.²

Za ovaj prilog, Skadarska regija, između ostalog, ima veoma karakterističnu viziju zbog velike koncentracije tumula rasutih kako po niziji tako i po prostoru koji gravitira ovoj oblasti i odskora su evidentirani sistematskim arheološkim rekognosciranjem (karta I). Ovom sačuvanom broju tumula treba dodati i procjenu arheologa, nakon ovih radova, da je broj tumula bio daleko veći, posebno u zetskoj niziji, gdje su odskora uništeni intenziviranjem poljoprivrednih, građevinskih i drugih površina. No, isto tako prve bitnom broju nedostaje i znatan broj tumula uništenih tokom veoma dugog vremena.

Opštu sliku o ovim objektima Skadarske regije, nadopunjuju i rezultati albanskih arheologa koji su na prostoru Štojskog polja, sjeveroistočno od Skadra, u očuvanom stanju evidentirali 160 tumula,³ sa naznakom da ih je bilo mnogo više kao i da je njihovo uništenje posljedica proteklog vremena.

No, bilo šta je bilo, šansa je izgubljena za predstavljavanje cjelovitosti ove vrste kulturno-duhovnog fonda, s kojim se najegzaktnije vrednuje demografska koncentracija jednog prostora u odnosu

¹ O. Žižić — D. Srećević, Bioči — paleolitsko nalazište, Arheološki pregled, Ljubljana, 1986, str. 37.

² Dokumentacija sistematskog rekognosciranja obavljeno u sklopu projekta CANU. Za ovu priliku korišćeni su kartonski podaci o tumulima na Zetsko-Bjelopavličkom području.

³ A. Koka, Toma nr. 6 varrezes se Shtojit, Iliria 1 -- 1990. Tirana, str. 27—73.

na susjedne oblasti i šire teritorije i obratno — odnosa širih prostora, prema, u ovom slučaju, dominantnoj uporišnoj tački na južnom Balkanu.

Neistraženost, kao i na globalnom planu, bar dosada, nepoznavanje gustine, strukture i tipologije tumula na ovom prostoru umanjio je značaj i učešće ovog regiona u rješavanju ukupne problematike ovih značajnih kulturnih monumenata.

Dosadašnji skromni rezultati, kao i drugi prikupljeni podaci sa ovih prostora, uvode nas u nova razmišljanja o značaju regije, ne samo kao dijela integralnog prostora šireg Mediterana, odnosno Sredozemlja, već i kao važnog središta — matice u čijim okvirima su nastajale i razvijale se mnoge kulture i civilizacije počev od paleolita pa dalje istorijskim slijedom do danas.

U tom kontekstu naš tumul predstavlja malo, ali sasvim novo-otkriveno »polje« na mapi Zetske ravnice kojim se valorizuje najraniji ritus sahranjivanja pod tumulima na ovom prostoru.

Mjesto i uslovi nalaza

Tumul koji prezentiramo situiran je u središtu Zetske ravnice na zaravni Čemovskog polja, koje se prostire južno i jugoistočno od Podgorice. Ograničeno je rijekama Cijevna, Ribnica i Morača. Čemovsko polje u odnosu na obalni dio jezera karakteriše visinska razlika od juga prema sjeveru između 7—50 m.

Struktura zemljišta je izrazito šljunkovito tle. Izloženo je jakim sjevernom vjetru koji je prema predanjima bio jedan od važnih faktora čestog raseljavanja, o čemu danas svjedoči više živih toponima; selišta, kućišta, stara groblja i sl., zapustjelih, kako je zapisao A. Jovičević.⁴

Uža lokacija tumula je atar sela Kuće Rakića (Sl. 1) koje se pruža desnom stranom korita rijeke Cijevne kroz zetsku ravnicu, u dužinu oko 6 km. zahvatajući dijelom i samo središte Zetske ravnice.

Mikro lokalnost je livada Petra Ujkića koja je granična sa seoskim putem, a gdje se upravo završava najisturenija platforma Čemovskog polja, odakle se manjim terasama spušta ka specifičnom i atraktivnom koritu Cijevne u blizini mjesta zvano Vodopadi.

Početkom maja 1989, u toku pripremnih radova na asfaltiranju seoske saobraćajnice, tumul tj. gomilica koja je smatrana kao prirodna tvorevina, poslužila je kao gotov materijal za nasipanje puta. Radovi su izvođeni bagerom pa je tumul izravnat do samog nivoa okolnog zemljišta, odnosno do osnove tumula. Na središnjem dijelu osnove nalazila se veća kamena ploča koja je bagerom sa ostalim materijalom odbačena na put. Nakon toga bagerista je uočio otvorenu jamu, grob i kako nam je kasnije ispričao, zaustavio je

⁴ A. Jovičević, Zeta i Lješkopolje, Beograd, 1926.

dalji rad, jer je vidio četiri figurine postavljene na vrh groba, prislonjene na sjeveroistočnu stranic ugroba sa jednom manjom keramičkom posudom, a zatim grob prekopao u želji da nađe što vrijednije.

U selu se sve brzo čuje pa i otkriće ovog nepoznatog groba, o čemu su seljani obavijestili Arheološku zbirku Crne Gore, čiji su arheolozi obišli mjesto nalaza, i, moram priznati, sa velikom mučninom doživjeli susret sa stanjem grubo razorenog tumula, razbijenim i pobacanim grobnim prilozima po ostatku izrovanog nasipa i putu.

Zatečeno stanje, posebno zbog jamnog groba i antropomorfnih figura, prvi put viđenih na ovom prostoru, bili su razlozi za urgentno preduzimanje zaštitnih arheoloških radova koji su bili organizovani i obavljani po pribavljanju dozvole za rad u vremenu od 8—23. maja iste godine.⁵

U toku trajanja zaštitnih istraživanja, prikupljene su i dodatne informacije o prvobitnom izgledu i veličini tumula. Tako smo od vlasnika na čijem se imanju nalazio objekat saznali da je gomilica imala visinu oko 1,50 m i da je on prije 30 godina iz nje izvadio sav krupni oblatak za gradnju štale, kao i to da se još jedna gomilica nalazila uz istu dionicu puta, istočno na rastojanju oko 500 m. I ovaj tumul je doživio istu sudbinu.⁶

Istraživanje je započeto postavljanjem koordinata na osnovu tumula, uz pažljivo i strpljivo pretraživanje izrovanog nasipa kao i drugog odbačenog materijala na put.

Slijedeći zadatak je bio detaljno čišćenje osnove tumula sa uklanjanjem preostalog dijela nasipa, čiju strukturu čini pretežno šljunkovita zemlja sa dosta oblataka arzljučite veličine, a što je odlika okolnog terena.

U toku čišćenja, u osnovi temeljne zone tumula jasno su se ocrtavala mjesta grobova po tamnoj zemlji i oblucima, čime su i bile uglavnom ispunjene grobne jame, u odnosu na čvrstu konglomeričnu podlogu crvenkastožutih tonova.

Poslije detaljnog čišćenja i otvaranja grobova u temeljnoj zoni tumula dobijeni su relevantni podaci, tj. elementi o mogućoj determinaciji tumula.

Tumul je podignut od lokalnog materijala — šljunkovite zemlje sa dosta krupnog obluka, na neznatno uzdignutoj i čvrstoj podlozi, praktično na jednom konglomeričnom bloku, a što je česta pojava u strukturi lokalnog terena, po čemu se osnova jasno izdvojila od okolnog zemljišta. Tumul je imao relativno pravilnu kru-

⁵ Radovima je rukovodila potpisana uz učešće arheologa Ilije Cerovića i Milana Pravičevića koji je pripremio tehničku dokumentaciju. Duguje mo im punu zahvalnost za pomoć u toku radova.

⁶ U toku trajanja radova na tumulu 1, izvršeni su kontrolni radovi na osnovi ovog tumula, ali bez značajnijih rezultata. Konstatovano je dosta izdobljenih kostiju na osnovi i u okolnom razbacanom šljunkovitom nasipnom materijalu.

žnu osnovu koju je ograničavao jedan lagani obzid — pojas formiran od bijelog rječnog oblutka, očuvan zapadnom i sjeverozapadnom ivicom osnove, zatvarajući prečnik 14 m. U temeljnoj zoni, tj. konglomeričnom bloku otkriveno je 7 grobova i 1 prazna jama. (Sl. 2).

Na nivou osnove tumula konstatovana je konstrukcija »odra« elipsoidne osnove, načinjena od gusto složenih sitnijih oblutaka zasutih tamnom zemljom. Zapadnom stranom graničio se skoro sa centrom tumula.

Opis grobova

Periodu primarnog sahranjivanja pripada sedam otkrivenih grobova i jedna jama bez antropoloških ostataka.

Grob 1. (devastirani).

Elipsoidna raka pri dnu prelazi u pravougaoni oblik, ukopana u čvrsti konglomerični blok, pokrivena kamenom profilisanom pločom. (Sl. 3) Dno grobne rake pokriveno je sitnim šljunkom i svijetlomrkom zemljom (T. 1, grob 1)

Dimenzije: dužina 0,85, širina 0,55 m, dubina 0,55 m.

Orijentacija: IZ—SI.

U grobu su naknadnim čišćenjem u sjeveroistočnom dijelu grobne rake nađeni djelovi tankih kostiju donjih ekstremiteta, što ukazuje na dječiju sahranu.

Grob je sa priložima: 4 antropomorfne pljosnate figurine i 1 keramička posuda sa perforiranim poklopcem (grobni inventar je naknadno skupljen oko groba i po razrovanom nasipu tumula i puta).

Grob 2.

Elipsoidna raka ukopana u čvrsti konglomerični blok, ispunjena gusto naslaganim oblucima i zemljom tamnomrke boje. Od gornje nivelete groba stranice su blago potkopane tako da dno groba rake prelazi u pravougaonu osnovu zaobljenih uglova (T. 2, grob 2).

Dimenzije: dužina 1,25 m, širina 0,58 m, dubina 0,70 m.

Orijentacija S—J sa devijacijom od 170 stepeni prema zapadu.

Pokojnik položen na desni bok u zgrčenom stavu, sa glavom prema sjevero-zapadu. Donji ekstremiteti oštro prelomljeni u koljenima sa stopalima ispod karlice. Kostii su loše očuvane, kičmeni stub kalciniziran.

Prilozi: u predjelu noga nađen je mali fragmenat keramičke posude, loše fakture, tamnomrke boje.

Grob 3.

Pravougaona raka blago zaobljenih uglova, ukopana u čvrsti konglomerični blok, ispunjena u cjelini krupnim oblutkom složenim gusto, između nanešena zemlja tamnomrke boje (T. 3, grob 3)

Dimenzije: dužina 3 m, širina 1,80 m, dubina 0,75 m.

Orijentacija: SI—JZ sa neznatnom devijacijom prema istoku i glavom na SI.

Na sredini rake nađeni su ostaci loše očuvanog zgrčenog skeleta, djelovi ekstremiteta i zub sekutić.

Prilozi: pored nogu, uz koljena sa spoljne strane postavljen keramički krčag sa jednom drškom, tankih zidova, loše fakture u presjeku sive boje; raspao se prilikom podizanja. Oko kostura je nađeno nekoliko sitnih, amorfnih fragmenata keramike.

Grob 4.

Pravougaona raka blago zaobljenih uglova ukopana u čvrsti konglomerični blok, ispunjena crvenkastom šljunkovitom zemljom i jednim nevelikim brojem većih oblutaka (T. 3, grob 4).

Dimenzije: dužina 1,20 m, širina 0,82 m, dubina 0,40 m.

Orijentacija SJ sa neznatnom devijacijom prema istoku i glavom na istoku.

Ostaci loše očuvanog skeleta bez tragova lobanje, položen u zgrčenom stavu na desni bok, sačuvani djelovi ekstremiteta.

Prilozi: Na južnoj strani groba, na gornjoj niveleti, položena keramička posuda, nađena u razbijenom i trošnom stanju.

Grob 5.

Elipsoidna raka ukopana u konglomeričnu osnovu, ispunjena tamnom zemljom i sitnim šljunkom. (T. 4, grob 5)

Dimenzije: dužina 0,90 m, širina 0,58 m, dubina 0,50 m.

Orijentacija SZ—JI sa devijacijom od 10 stepeni prema sjeveru.

Antropološki ostaci dobro su očuvani, položaj kostura u strogo zgrčenom stavu — položen na lijevi bok (sl. 4).

Grob bez priloga.

Grob 6.

Elipsoidna raka ukopana u čvrst konglomerični blok, ispunjena tamno-mrkom zemljom. Dno grobne rake zaobljeno u obliku presječne ljske jajeta po dužnoj osi. (T. 4, grob 6)

Dimenzije: dužina 1,13 m, širina 0,80 m, dubina 0,52 m.

Orijentacija SJ, sa devijacijom od 23 stepeni prema istoku i glavom prema sjevernoj strani.

Pokojnik položen u strogo zgrčenom stavu na lijevi bok. Lobanja oslonjena na oblutak na lijevoj strani i povijena prema grudima. Ruke savijene u laktu sa šakama ispod brade. Noge preklapljene oštro i povijene ispod karlice. Skelet je relativno dobro očuvan.

Priloga nema.

Grob 7.

Pravougaona raka blago zaobljenih uglova, ukopana u konglomeričnu osnovu, ispunjena crvenkastom zemljom i većim brojem krupnih oblutaka. (T. 4, grob 7)

Orijentacija SJ sa devijacijom od 23 stepena prema zapadu sa glavom na sjevernoj strani.

Dimenzije: dužina 1,62 m, širina 0,82 m, dubina 0,25 m.

Pokojnik položen u blago zgrčenom stavu na lijevi bok. Skelet je loše očuvan — samo djelovi lobanje i ekstremiteta.

Prilozi: U predjelu između trbušnog dijela i nogu postavljena keramička posuda. Zbog loše frakture pretvorena u sitnu parčad i zemlju.

Grob 8.

Elipsoidna raka ukopana u čvrsti konglomerični blok i u dnu prelazi u pravougaoni oblik. Na sredini se nešto dublje nalazi manja pravougaona jama, u cjelini ispunjena tamnomrkom zemljom i manjim oblucima.

Dimenzije: dužina 1,05 m, širina 0,85 m, dubina 0,30 m.

Orijentacija SJ sa devijacijom 34 stepeni prema zapadu.

Ova raka je bez priloga.

Grob 9. (devastiran)

Ovaj grob pripada horizontu sahrana na osnovi tumula.

Ostatke groba čini »odra« elipsoidnog oblika, načinjen na samoj površini osnove od gusto složenog sitnijeg oblutka zasutog tamnom zemljom, čime se konstrukcija jasno izdvaja od čvrste konglomerične podloge.

Dimenzije: dužina 3 m, širina 2,30 m.

Orijentacija IZ.

Na površini »odra« konstatovane su sitno izdrobljene kosti (posljedica rada bagera) bez mogućnosti uvida u položaj i orijentaciju pokojnika.

Opis grobnih nalaza

Grob 1. Ženska figurina, stilizovana pljosnato u vidu violine, nedostaje glava, polno obilježje naglašeno plastičnim bradavicama, ruke kratkim zaobljenim patrljcima. Donji dio predstavljen kružnom plohom. (T. VI, sl. 1)

Izrađena od prečišćene zemlje, oker boje, dobro pečena, spoljna površina tamnosive boje, dijelom glačana.

Dimenzije: visina 9 cm, debljina 6 mm.

Ženska figurina (nađena polomljena u pet djelova) stilizovana u obliku violne. Glava djelimično oštećena, polno obilježje naglašeno nesimetrično blagim plastičnim bradavicama, struk istaknut, donji dio tijela predstavljen kružnom plohom. (T. VI, sl. 2)

Izrađena je od zemlje oker boje sa dosta primjese sitnog pijeska, slabo pečena, spoljna površina neravna i porozna.

Dimenzije: visina 13 cm, debljina 5 mm.

Ženska figurina (nađena u tri dijela) stilizovana pljosnato u obliku violine, polno obilježje naznačeno plastičnim bradavicama. (T. VI, sl. 2)

Izrađena je od prečišćene zemlje, tamnomrke boje sa primjesom sitnog pijeska, dobro pečena, spoljna površina dobro uglačana, tamnosive boje.

Dimenzije: visina 16 cm, debljina 1 cm.

Sl. 4. Fragmentovana muška figurina (glava), stilizovana pljosnato i sa naznačenim detaljima lica. (T. VI, sl. 4)

Izrađena je od prečišćene zemlje, dobro pečene, spoljne površine uglačane, oker boje.

Dimenzije: očuvana visina 4 cm, debljina 7 mm.

Fragmentovana keramička posuda sa poklopcem (minijaturna urna?). Posuda sa blago razvrnutim obodom, naznačenim kratkim vratom koji prelazi u trbušasti recipijent, dno blago zaobljeno; ravno. Poklopac konkavan sa perforacijom na sredini, površine uglačane.

Izrađena je od sive zemlje sa primjesom sitnog pijeska, grube fature, unutrašnja i spoljna površina prevučene tankom prevlakom oker boje.

Dimenzije: visina 7 cm, prečnik otvora 5 cm, prečnik poklopca 7 cm.

Grob 3. Fragmentovani keramički krčag sa jednom trakastom drškom, vrat izdužen prelazi u kupast recipijent, zaobljenog ravnog dna; izrađen od prečišćene zemlje sa primjesom sitnog pijeska, prelom sive boje, a unutrašnja strana zadržava ciglasto-crvenu boju. Spoljna strana uglačana — sive boje.

Grob 7. Fragmentovana keramička posuda nađena u izdrobljenom stanju izrađena od sive zemlje sa primjesom sitnog pijeska, prelom sive boje; unutrašnja strana zadržala ciglastocrvenu boju, spoljna strana glačana i oker boje.

Od grobnih priloga posebnu pažnju zaslužuje grupa figurina kako u kulturnom tako i po stilskom izražavanju forme.

Kao što je već kazano, grupu čine tri ženske i jedna muška figurina, izrađene od pečene zemlje, u prelomu sive boje, spoljnih uglačanih površina svijetlooker tonova.

Ženske figurine izražavaju stilizovanu pljosnatu plastiku u obliku violine, dok glava muškarca ima sasvim drugi tretman. Efekat stilizacije kod ženskih figurina prati krajnja shematizacija oblika tijela. Jednostavna blaga linija naglašava tročlanost i proporcionalnost tijela: izdvojena cilindrična glava, bez identiteta; gornji dio tijela organizuje linija koja varira od jedne do druge figurine, da bi u oblikovanju donjeg dijela imale isti tretman. Razlikuju se veličinom i jasnom asocijacijom na doba starosti. (T VI, 1, 2, 3).

Muška figurina, očuvana samo glava, urađena je po drugoj idejnoj koncepciji. Glava vjerno prikazuje određeni lik, u bitnim detaljima lica pa do grimase na lijevom oku. (T. VI, sl. 4)

O načinu sahranjivanja i kultu mrtvih

Tumul u Zetskoj ravnici, i pored uništenog monumenta, dao je homogeno očuvan horizont primarnog sahranjivanja. Ovaj horizont je nov, neproučen i bio je donedavno nepoznat stratigrafiji tumula. Iz tih razloga, za ovu priliku, čini mi se ispravnije je pratiti sami sadržaj stratuma, nego se baviti nekim zaključcima, iz jednostavnog razloga, što mi nijesmo u mogućnosti zbog niskog stepena istraženosti ove vrste objekata, posebno na ovom našem prostoru, da objasnimo i odgovorimo na mnoga pitanja koja stoje u vezi samog nastajanja tumula kao oblika pohranjivanja i kulta mrtvih.

Prvo što se dalo konstatovati je, da skup grobova sa tumulom predstavlja manju nekropolu, sa dva oblika grobnih jama, pravougaonih i elipsoidnih osnova, u kojima su pohranjeni inhumirani pokojnici u ritusu zgrčenja. Graditelji tumula su žitelji manje zajednice organizovanog i sjedelačkog života, što ukazuje izdvojeno mjesto za sahranjivanje sa tumulom, podignuto iznad korita rijeke Ukopi u čvrstu konglomeričnu podlogu čini baznu osnovu tumula, što predočava razvijenu svijest graditelja o potrebi zaštite koju gaje prema mrtvima.

Broj otkrivenih grobova je sedam i jedna prazna jama — svi pripadaju istom stratigrafskom nivou. Ukopani su na dubini od 0,70 — 0,25 cm. U grobovima su obavljene pojedinačne sahrane zgrčenja ali pod različitim stepenom zgrčenosti.

Grupi pravougaonih jama pripadaju tri groba (Sl. 2, grobovi 3, 4, 7) koji zauzimaju položaj u JZ segmentu. Iz ove grupe izdvaja se grob 3 veličinom i položajem u odnosu na centar.

Polovi pohranjenih individua nijesu konstatovani zbog loše očuvanih kostiju.

Grobovi ove grupe imali su za prilog po jednu keramičku posudu postavljenu uz donje ekstremitete.

Grupi elipsoidnih grobova pripadaju četiri groba i jedna prazna jama (Sl. 2, grobovi obilježeni sa 1, 2, 5, 6 i 8) zauzimaju položaj u dijagonalnim segmentima SI — JZ. Ova grupa elipsoidnih grobova u odnosu na pravougaone je znatno manjih dimenzija i sa položajem pohranjenih u strogo zgrčenom stavu.

Orijentacija grobova kod obje grupe je različita, pa se stiče opšti utisak da ovaj element nije imao nekog posebnog značaja.

U grupi elipsoidnih jama izdvaja se grob 1, spoljnim obilježjem, poklopnom kamenom pločom i priložima antropomorfnih figurina sa jednom keramičkom posudom.

Grupa figurina u grobu 1. bila je postavljena na vrhu groba odmah ispod pokrovne ploče, praktično na dohvata ruke i mogle su biti korišćene pri vršenju pogrebnog ceremonijala. Grob je praktično bio u funkciji nukleusa — svetišta u kojem se pohranjuju i čuvaju porodični idoli namijenjeni mrtvima.

Grupa antropomorfnih figurina u kojoj preovladavaju ženske figurine, bez identiteta, personificiraju kult majke — boginje, u značenju potrebe obnavljanja života, njegovan na širokim prostorima Balkansko-anadolskog kompleksa u neolitskom i postneolitskom dobu.

Sadašnji, spoljni kontakt sa materijalizovanim ostacima u primarnom horizontu sahrana sa tumulom: oblik grobnih jama, ritus sahrane, grobni kulturni predmeti, otkrivaju sliku ceremonijala pri sahrani, kao i intelektualnu nit i duhovni nivo graditelja u znanju i umijeću korišćenja i povezivanja univerzalnih elemenata, kojim se i danas simbolizuje prirodno okruženje kao: mikrokosmos, život, smrt i sl., izražavajući na taj način idejno-religijsku koncepciju jednog ustaljenog i organizovanog kulta koji je dominirao na ovom prostoru u vremenu života pohranjenog lokalnog stanovništva. Ovom ritusu i idejnoj religijskoj koncepciji, potrebno se stalno vraćati, jer nam se čini da se niti kasnijeg hrišćanstva nalaze u korijenu ovih objekata.

Pitanje kulaurno-hronološkog okvira

Kulturno-hronološki okvir tumula zetskog tipa treba ostaviti otvorenim, a naročito zbog: drastičnog oštećenja tumula, tj. do novih sličnih rezultata u tumulima ovog tipa, s obzirom na veliku koncentrisanost tumula na prostoru ove regije. Uz ovo, postoji još jedan razlog, a to je nedostatak i neproučenost neolitskog horizonta regije. Čini nam se da ovako prostrana ravnica, po čemu je Skadarska regija prepoznatljiva, a smatra se i rijetkost na širem prostoru Mediterana, nije mogla biti zaobiđena od sjedelačkih zemljoradničkih populacija neolita, tim prije ako se ima na umu blagotvornost tla ovoga podneblja koje i danas predstavlja najveći agrokulturni potencijal Crne Gore, odnosno južnog Balkana. Zato se i nadati otkrivanju i neke eponimne neolitske kulture o kojoj tek sporadično nešto znamo.

Iz tih razloga, sticajem okolnosti datog momenta, možemo više govoriti o sudjelovanju spoljnih činilaca, nego što bi to mogli uraditi na bazi lokalnog neolitskog supstrata koji je prisutan za rješavanje problematike našeg tumula, a u pitanju je muška figurina urađena u maniru neoeneolitske lokalne tradicije.

No, ipak, spoljni činioči koji određuju zetski tumul u eneolitski period su materijalni objekti i elementi indoevropskog porijekla.

M. Garašanin je već davno, u istoriji Crne Gore, kameni kovčeg sa tumulom ispod gradinskog naselja Međeđa glava kod Duklje opredijelio prisustvom nomadsko-stepskih stočara indoevropskog porijekla.⁷ Potvrda ovome su i nešto kasniji nalazi, na prostoru regije,

⁷ Istorija Crne Gore, Titograd, 1967, str. 59.

iz pećine Dučića,⁸ nekoliko kilometara sjeveroistočno od Podgorice, iz koje potiču više komada kamenih bušenih objekata, sjekira, bat i jedan dugi kremeniti nož, pripisan najstarijim objektima prispjelim na ovaj prostor iz pontsko-stepskih oblasti.⁹

Sa područja Tuzi, iz neposredne okoline zetskog tumula, potiče bakarna krstasta sjekira¹⁰ i odnedavno imamo i grobove — jamne kulture u zetskom tumulu koji, bez sumnje, pripadaju elementima sahranjivanja stepskih populacija. Svi ovi elementi uobličavaju i prate proces veoma rane eneolitizacije južnog balkanskog prostora u okviru kojeg centralno mjesto zauzima Skadarska oblast.

Dilemu oko penetracije i naseljavanja ovog prostora novim stanovnicima iz južnoruskih stepa pokreću sami grobovi pohranjenih u zetskom tumulu.

Oblici i sadržaj grobnih jama u zetskom tumulu su veoma asocijativni i uvode nas u pravcu ovih razmišljanja. Ako su sahrane obavljene u istim stratigrafskim uslovima, u ovom slučaju u čvrsti konglomerični blok, zašto su antropološki ostaci različito očuvani? Ova razlika nameće se samim oblikom grobnih jama, pa su tako u pravougaonim grobovima kosti nađene u veoma lošem stanju, dok su u elipsoidnim sasvim dobro očuvane.

Ovu konstataciju, naravno, treba dovesti pod kategoriju antropološke konstatacije, ishrane, podneblja i sl., ali se u vezi sa tim postavlja pitanje: jesu li u pravougaonim i elipsoidnim grobovima sahranjeni pripadnici iste populacije, ili je u pitanju samo vremenska generacijska distanca; ili pak treba računati na pripadnike različitih populacija, tj. da li je ovaj prostor u vrijeme pohrane već nastanjen došljacima sa dalekog istoka.

Pravi odgovor na ova pitanja daće buduća istraživanja tumula našeg tipa i na istom ovom području.

Kad je u pitanju kulturno opredjeljenje tumula, važnu odrednicu imaju grobni prilozi, u ovom slučaju posebno je značajno prisustvo antropomorfnih figurina, po prvi put viđenih u Zetskoj ravnici.

Problemom nastanka i vremenskog opredjeljenja ove vrste antropomorfne plastike bavilo se više autora, Najnoviji osvrt dao je B. Govedarica,¹¹ ponukan nalazom grupe antropomorfnih figurina iz Štoja kod Skadra, stilizovane u obliku violine, te i drugim odlikama u cjelini pripadaju dobro poznatom »apstraktno-šemat-skom« tipu idola koji egzistiraju na prostoru sjeveronostoičnog Me-

⁸ O. Velimirović-Žižić, Dva nova arheološka nalazišta u blizini Titograda, Glasnik 3, Odjeljenja društvenih nauka CANU, Titograd, 1991, str. 225—233.

⁹ B. Jovanović, Stepska kultura u eneolitskom periodu Jugoslavije, Praistorija jugoslovenskih zemalja, Sarajevo, 1979, str. 388.

¹⁰ Op. cit., 1967, str. 37.

¹¹ B. Govedarica, Hronološki položaj violinskih idola iz Štoja, Zbornik radova posvećen akademiku Alojzu Bencu, Sarajevo, 1991 str. 105—112.

diterana, odnosno na Kikladskim ostrvima kao i u jugozapadnoj Anadoliji.¹²

Zetski violinski idoli, grupa ženskih figurina u svemu se uklapa u shemu anadolsko-kikladskih idola, s tim što bi se ženske figurine mogle dovesti u vezu sa ranijim kikladskim idolima datiranih u kasni neolit, na što ukazuje iz iste skupine, glava muške figurine urađene u maniru kasnoneolitske lokalne tradicije. (T. VI, 4)

Keramički materijal je skroman i uglavnom pripada inventaru pravougaonih grobova. U Grobovima 4. i 7. posude su nađene u sitno izdrobljenom stanju što onemogućava definisanje oblika. U Grobu 3. nađen je fragmentovani krčag. Opšta odlika grnčarije je loše pečenje, izrađena je od prečišćene zemlje sa sitno-rijetkom primjesom sitnih zrnaca pijeska, u presjeku sive boje, unutrašnje strane zadržavaju ciglasto crvenu boju, dok su spoljne površine sive i fino glačane. Kvalitetom grnčarija pripada neornamentisanom eneolitskom stilu.

Posuda iz Groba 1. (oblik minijature urne sa poklopcem čija funkcija nije utvrđena zbog uništenog groba) pripada keramici, grublje fature, sive je boje, spoljna i unutrašnja strana prevučene tankim nanosom oker boje.

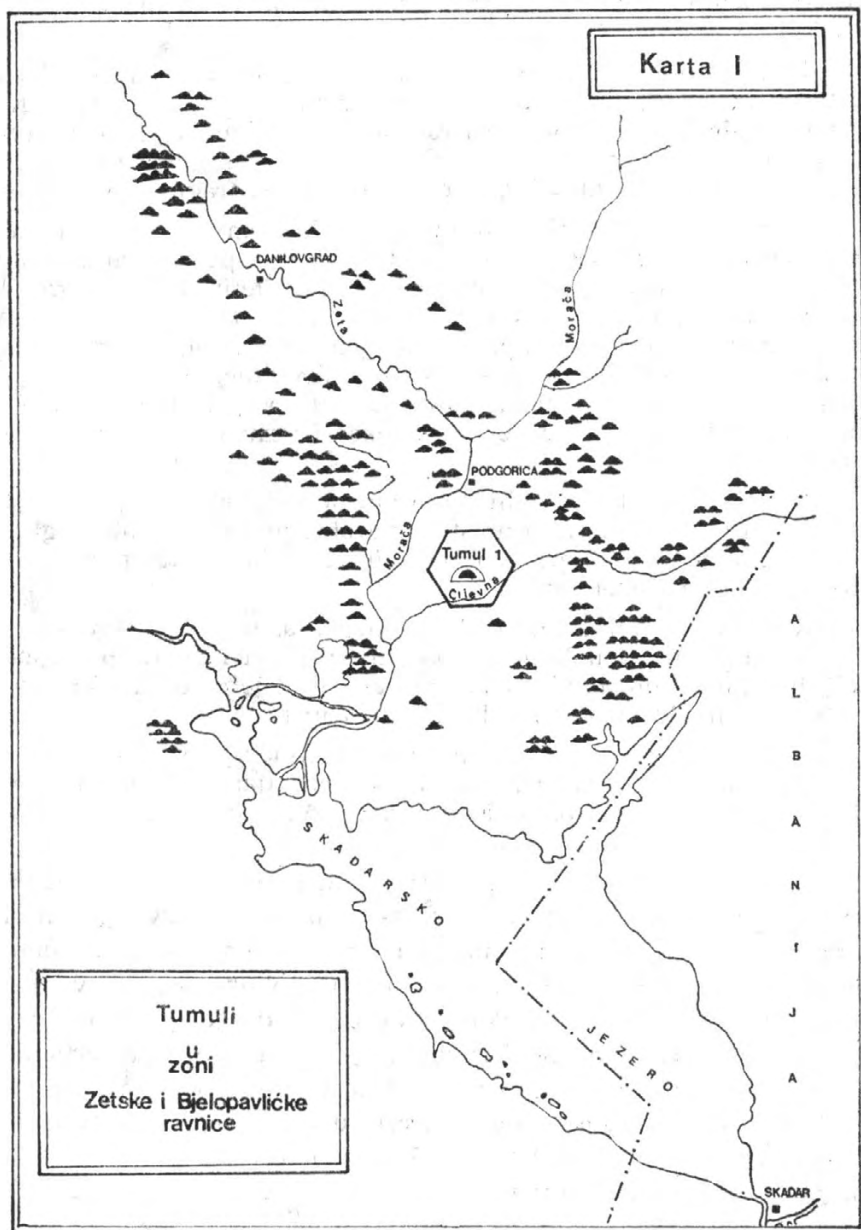
Kao što se vidi iz prethodnog izlaganja, u prezentaciji i obradi Zetskog tumula upletno je više značajnih elemenata, počev od spoljnih činilaca do učešća lokalnog nasljedja čije će definitivno razrješenje uslijediti budućim sličnim nalazima.

Međutim, ono što danas možemo zaključiti, na bazi Zetskog tumula jeste novo stratigrafsko polazište nastajanja tumula kao oblika i kulta mrtvih u odnosu na dosad važeću stratigrafiju tumula cetinskog kulturnog kruga.

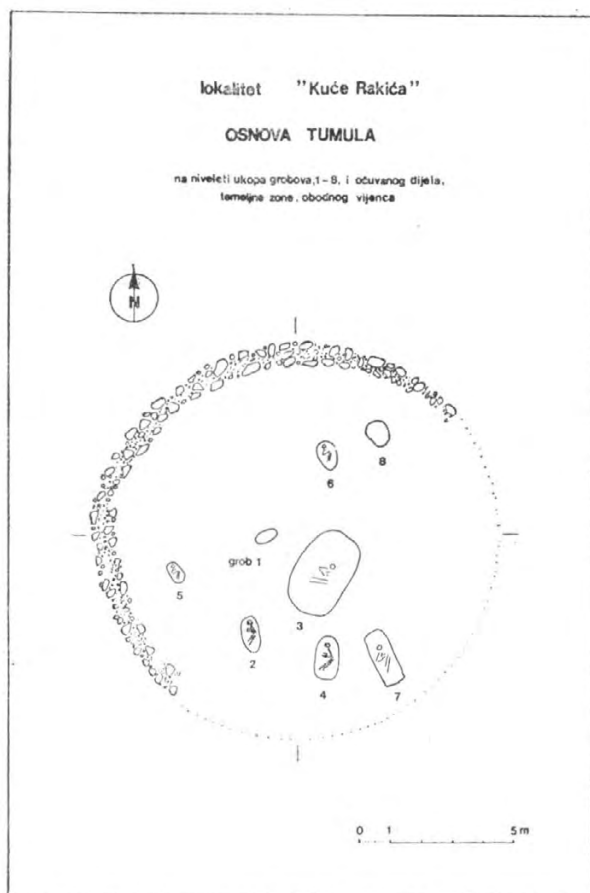
Ono što je važno istaći za Skadarsku regiju, prema dosadašnjim saznanjima kako arheološkim tako i iz pisanih izvora, odnosi se na njen značaj kao jedne primarne zone u kojoj se prati puni kontinuitet korišćenja tumula kao osnovnog oblika pohranjivanja i kulta mrtvih od samih početaka njihovog nastajanja, pa kroz čitavo metalno doba, tj. do pred rimski period, a upravo je to vrijeme koje označava razvojni put geneze Ilira do njihovog punog etničkog identiteta potvrđen na ovom prostoru i pisanim izvorima i arheološkim zatvorenim cjelinama, kao što su labeatske nekropole tipa Gostilja u Zetskoj ravnici.¹³

¹² Op. cit., 1991, Razvoj idola violinskog tipa na području istočnog i sjevernog Mediterana, T. I—LI.

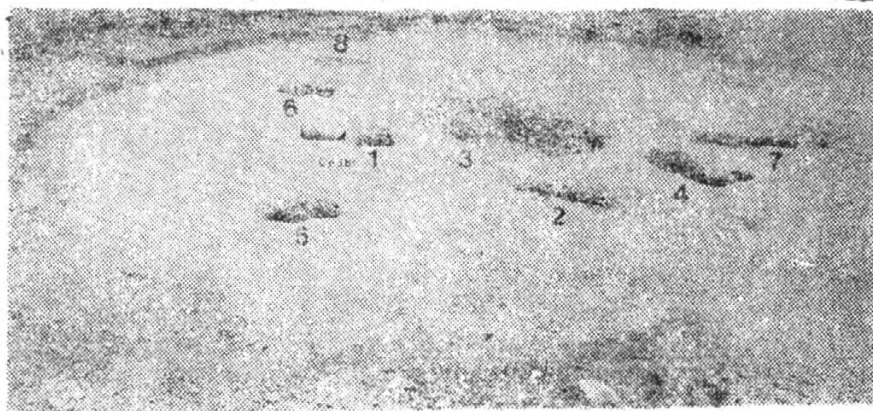
¹³ M. Garašanin. Ka sintezi istorijskoj i etničkoj interpretaciji sahranjivanja, Sahrnjivanje kod Ilira, Beograd, 1979, str. 9.

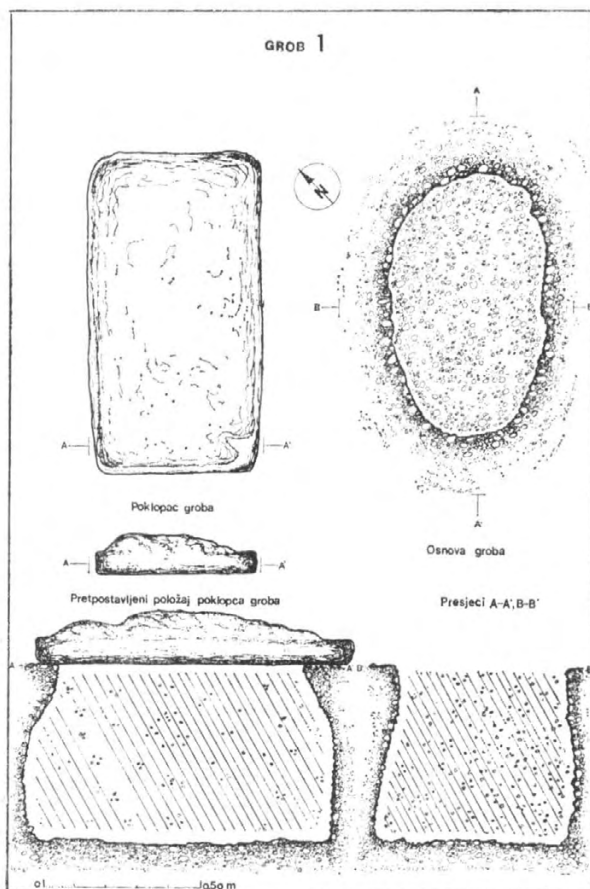

Karta 1
Tumuli u zoni Zetske i Bjelopavličke ravnice (kuš na ha-
meru, izradio: M. Pravić)

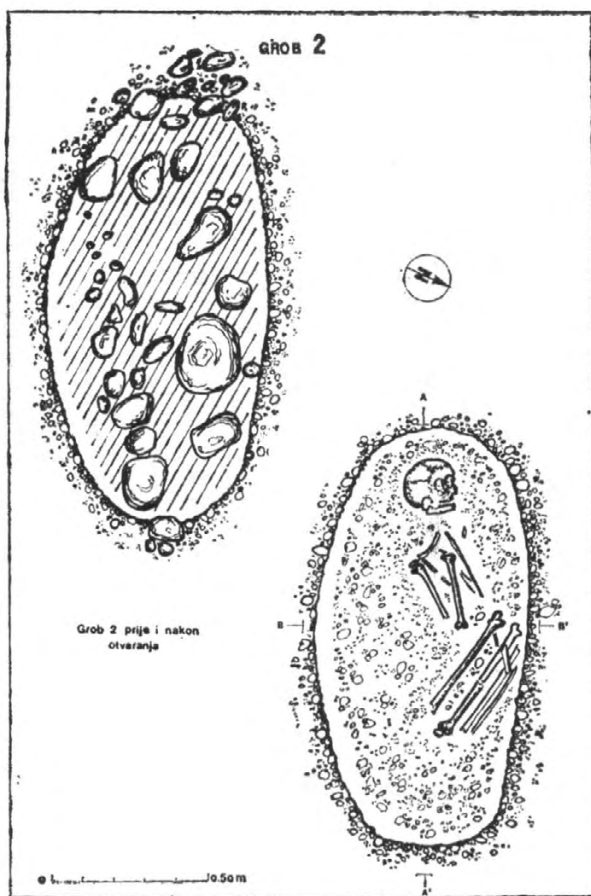
Slika 1 Osnova tumula na niveleti ukopa grobova 1—8 (tuš na pausu, crt. M. P.)

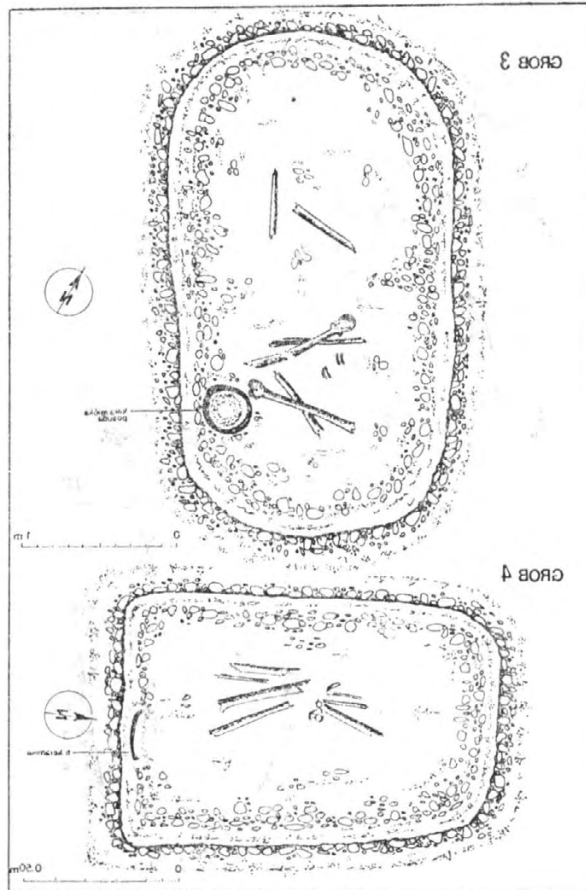
Grob 1 (crtež: M. Pravilović)

Tabla I
tuš na pausu

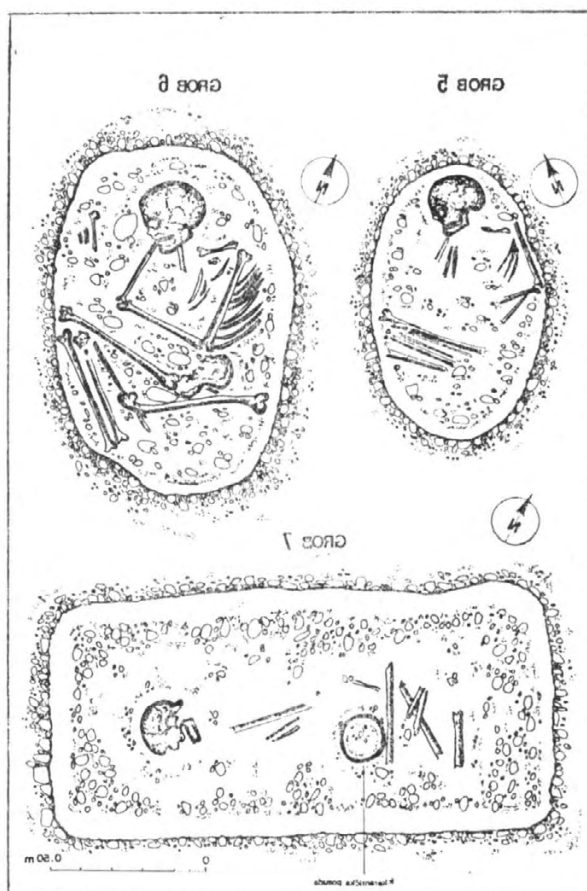
Grob 2, prije i nakon otvaranja (crt. M.P.)

Tabla II
tuš na pausu

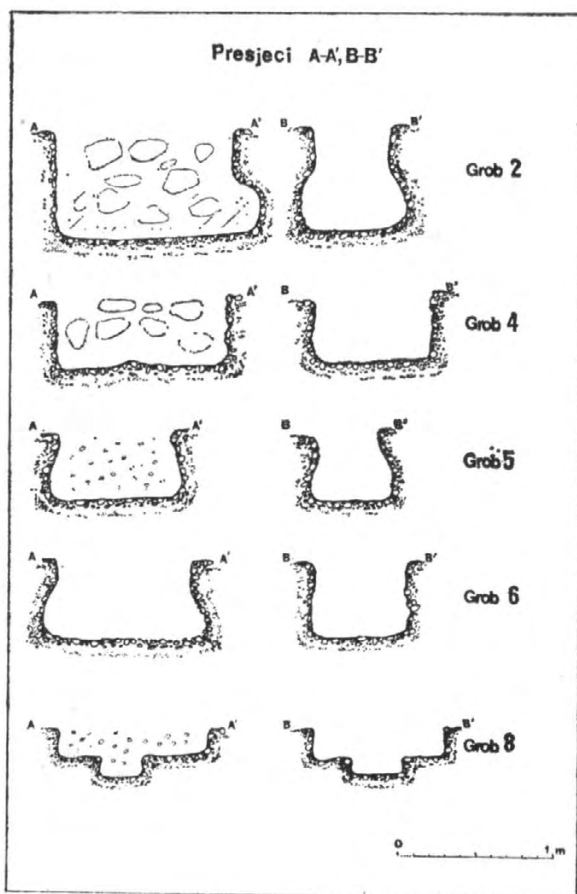
Grob 3 i 4 (crt. M.P.)

Tabla III
tuš na pausu

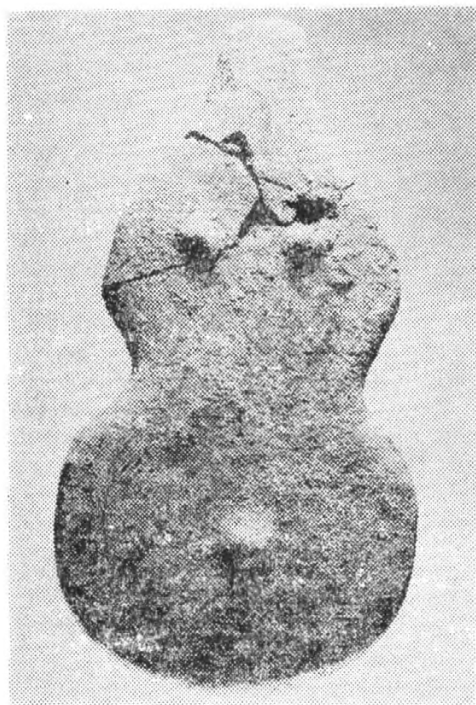
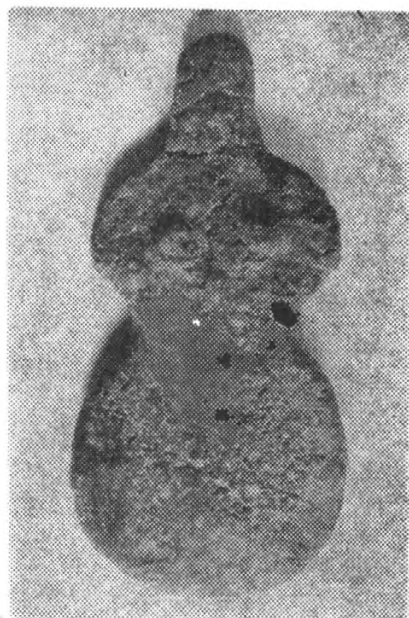
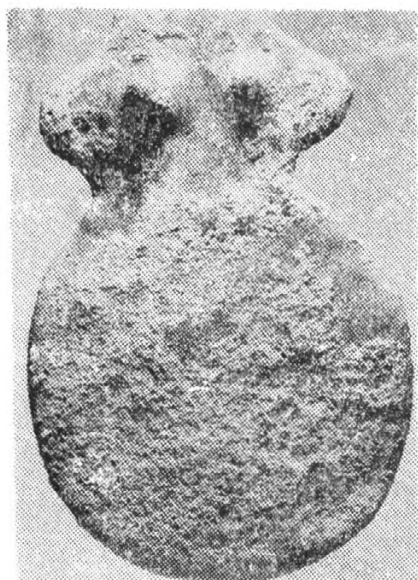
Grobni 5, 6 i 7 (crt. M.P.)

Tabla IV
tuš na pausu

Presjeci A-A', B-B' grobova 2, 4, 5, 6, 8 (crt. M.P.)

Tabla V
tuš na pausu

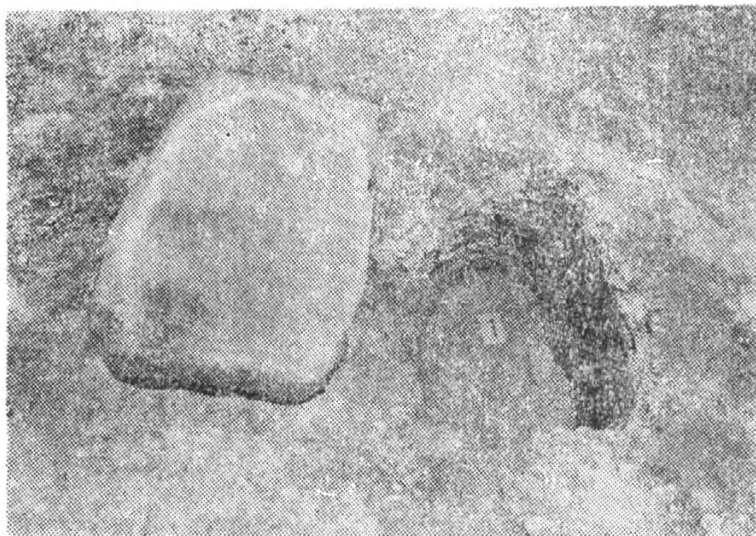

Figurine 1—4 (snimio M.P.)

Tabla VI

Slika 2. — Grob sa skeletnim ostacima pokojnika (sa južne strane)

Slika 3. — Grob sa kamenim poklopcem (sa južne strane)

Olivera Velimirović-Žižić

VIOLINE IDOLS — TUMULUSES FROM THE ZETA PLAIN

Summary

In this work the results of the conservative excavation of the tumuluses from the village Kuća Rakića in the region of the Zeta plain will be presented.

In preserved foundation zone of the tumuluses in the some stratigraphic conditions and at the same ground level, seven graves were discovered, thos which could be classified into the group of primary burial rituals with tumuluses.

Rectangular and elliptical chapes of the graves with the diceased buried in by the ritual of contorted posture, belong to the pit culture.

The presence of anthropomorphich flat plastic in shape of violine is directly related to the first findings of spiritual life of the population in neoneolithic period in the region of the Zeta plain.

